

МЕНТАЛІНГВІСТИКА

Питання про взаємовідносини мови і мислення має першорядне значення для визначення сутності мови, для теорії пізнання і психології, внаслідок чого потребує спеціального розгляду.

Мислення – це робота людського мозку, спрямована на відображення дійсності у формі понять, суджень і умовиводів. Ідеальність мислення полягає в тому, що воно є похідним, вдруге по відношенню до матерії. Однак воно існує і має матеріальну основу, що робиться цілком очевидним завдяки мові.

Мовлення – це вторинна відкрита знакова система особливого роду, що служить: а) найважливішим засобом спілкування людей; б) засобом формування і вираження їхніх думок і почуттів. Грунтуючись на цих функціях мови, можна сформулювати наступне визначення: мова – це вторинна відкрита знакова система особливого роду, що служить найважливішим засобом спілкування людей, засобом вираження їх думок і почуттів.

У систему мови входить знання правил переходу від матеріальних звукових сигналів до розумовим образам і назад. Сама по собі матеріальна сторона мовних знаків без такого знання не містить в собі ніякого розумового образу. Надрукований на невідомій мові газетний лист залишається просто папером, яка вкрита чорними лініями і завитками. Про що свідчить цей факт? Він свідчить про те, що мова і мислення єдині. Однак чи не є це доказом того, що мова і мислення тотожні? Відповіді даються неоднозначні. Для їх осмислення необхідно звернутися до фактів різних наук.

Менталінгвістика (лат, mentalis "розум") – аспект і напрямок у мовознавстві.

Різновиди виокремлюють у різні часи неоднакові:

проблематика вивчення співвідношення мови й мислення радянського мовознавства

когнітивна лінгвістика і т. ін.

З менталінгвістикою не можна плутати металінгвістику, що вивчає метамову, зокрема метамову мовознавства (лінгвістики).

Особливістю мовної системи є її відкритість для мислення, яке не тільки передається за допомогою мови, але поступово та опосередковано просякає мову.

Мова та мислення, мовлення та думка настільки пов'язані одне з одним, що деякі мовознавці та філософи вважають за необхідне вести мову про мову-мислення як синкретичне явище, а контекст і мовленнєву ситуацію ототожнюють з досвідом людини чи суспільства.

Дж Фьорс: значення може бути розкрите за допомогою контексту ситуації, яка включає не тільки обставини мовлення й співрозмовників, але й навколишні предмети, соціальний та культурний досвід мовців.

Таке широке розуміння мовної семантики спрямовує на те, що вона може бути предметом стрункої лінгвістичної теорії.

Г.Глісон: "...Зміст поза його структурною не піддається будь-кому узагальненню. Субстанцію змісту складає, безсумнівно, уся сукупність людського досвіду".

Звичайно, у цьому випадку семантичний аспект мовознавства втрачає свою специфіку, стає невизначеним, на що вказував свого часу О. Потебня.

Це, однак, не означає, що семантичний аспект лінгвістики заперечується й уся семантична проблематика виходить, за межі лінгвістики як менталінгвістична. Навпаки, теорія мовних значень, зв'язок мови та мислення є найважливішими аспектами лінгвістики, вони утворюють особливу галузь лінгвістичних знань.

Розділ загального мовознавства, який вивчає відношення між мовою та мисленням, називається менталінгвістикою.

Пов'язана з іншими розділами мовознавства -етнолінгвістикою та психолінгвістикою, соціолінгвістикою, а також з логікою, психологією, етнографією, семіотикою, філософією та соціологією. Саме ці зв'язки визначають існування основних мешалінгвістичних напрямів логічного, психологічного, семіотичного, контенсивного.

Логічний напрям – найбільш впливовий, хоч і неоднорідний у менталінгвістиці – це вивчення логічного у слові та реченні, співвідношення поняття із значенням слова та судження реченням.

В останні десятиліття логічний аспект поширився на лексико-семантичні розряди та групи слів. Логічна, металінгвістика звертає увагу також на випадки незбіжності логічних та мовних форм. Ці труднощі розв'язуються подвійним способом за допомогою уточнення самих логічних уявлень та шляхом удосконалення логічних прийомів аналізу, мови.

Наявність питальних та окличних речень, а також односкладових речень змушує шукати відповідні форми мислення.

П. Чесноков говорить про нову логічну одиницю – *логічну фразу*, яка об'єднує судження з питанням як її логічним різновидом; В.Бабайцева – про *логіко-психологічне судження*, у якому вербалізованим виявляється один із компонентів судження (предикат чи суб'єкт). Наявність надфразних єдностей дає привід Г.Солганику говорити про *логічні строфи* – форму констатувального мислення, що об'єднує декілька суджень. Актуальне членування речення В.Панфілов інтерпретує як логіко-граматичний рівень мови.

Психологічний напрям протистоїть логічній менталінгвістиці. Тому для психологічної менталінгвістики властиві підкреслення невідповідності форм мови логічним формам і критика логічної металінгвістики.

Основними невідповідностями логічної будови мислення його граматичній будові, на думку прибічників психологічної менталінгвістики, є такі:

1) структура судження (пропозиції) та структура речення в деяких випадках не збігаються: судження – стверджувально-заперечна форма думки, тоді як речення бувають розповідними, питальними, односкладними та поширеними, до того ж у мовленні логіко-граматичне членування речення не

збігається із смисловим, наявні морфолого-синтаксичні відмінності і в мовах різних типів;

2) не збігаються логічні та граматичні категорії, категорії субстанції, якості, дії і т. д. та загальна семантика частини мови. логічна і граматична модальність;

3) не збігаються також логічна форма поняття і значення слова. І не тільки тому, що поняття виражаються словами та сполученнями слів, але й тому, що слово багатозначне й виражає як поняття, так і уявлення-образ, виконує вказівну та іншу функції.

Усі ці відмінності від логічних форм думки у мовній семантиці стали предметом спеціального вивчення. Саме розуміння мислення та свідомості розширюється й поглиблюється, і логічно-понятійному мисленню протиставляється образне (художнє); ставиться питання про специфіку механічного, емоційного та індивідуального мислення; логічним формам і логічному судженню протиставляється асоціація уявлень і психологічне судження; вивчаються мовленнєва діяльність, контекст і ситуація мовлення; абстрактно-логічним загальним формам мови протиставляється мінлива семантика мовленнєвих утворень.

У логічних і психологічних теоріях вчення про мову як знакову систему підпорядковане проблемі зв'язку мови й мислення.

У **семіотичному** напрямі мова розглядається як форма, а значення – як функція, що виявляється під час користування мовою, під час вивчення контексту й знакової ситуації.

Структурна функція протиставляється контекстуальній як первинна вторинній.

Логічний та семіотичний напрямки менталінгвістики виходять з розуміння мови як форми того чи іншого змісту. Психологічний напрям звернув увагу на змістовий бік мови. Цей аспект урахувала і семіотика, яка відносить значення до знакової ситуації.

Четвертий напрям менталінгвістики характеризується тим, що він розглядає мову як змістовну форму, як сукупність знань, що відображені, й закріплені, в мові. Цей напрям не має єдиної назви. Його називають **поняттєвим** напрямком, маючи на увазі, що предметом вивчення є не тільки відображення форм мислення і психічних асоціацій, але й зміст мовних понять і категорій, а також, когнітивним й контенсивним.

Контенсивна менталінгвістика вивчає мовні значення як мислительні утворення. їх типи й види, структуру, відношення до логічних і психологічних категорій, універсальні та ідіоетичні національні особливості. Отже, контенсивна менталінгвістика є лінгвістичною концептологією, тобто вченням про мовні значення, їх категорії і структури.

ДИСКУСІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ МОВИ, МИСЛЕННЯ І СВІДОМОСТІ

Багато вчених вважають, що мислення здійснюється виключно на базі мови. Їх називають *вербалістами* (В.З.Панфілов, Ф. П. Філін, А.Н.Савченко і ін.). При цьому виокремлюють мислення образне і понятійне.

Вербалісти шукають матеріальну опору понять в звукових оболонках слів, а їх опоненти – *авербалісти* вважають, що матеріальний субстрат понять зовсім інший.

Прихильники *вербального* мислення постулюють три тези:

- 1) думка безпосередньо матеріальна;
- 2) думка з'являється разом зі словом і може існувати тільки на базі мови;
- 3) матеріальною оболонкою думки є звуковий комплекс, оскільки він представляє мовну матерію.

Авербалісти: існують і позамовні форми мислення, і вони також здатні відображати дійсність (інструментальне, технічне, художнє та ін. відображення).

Б.П.Ардентов у своїх міркуваннях доходить висновку: мислення у своєму русі випереджає мову, інакше взагалі був би неможливий прогрес людства.

У мисленні створився образ, а в мові немає відповідного слова для його позначення, і це ще один доказ можливості існування в думці чогось, що ні одягнене словом. Дійсно, найменування предмета абсолютно немислимо без попереднього знання даного предмета.

Можна виокремити такі типи мислення: наочне, образне, практичне, лінгвокреативне, авербально-понятійне, пошукове й редуковане.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МОВИ З РІЗНИМИ ТИПАМИ МИСЛЕННЯ

Визнання дословесних форм мислення – образного і практичного, спільного у людини і вищих тварин, – можна вважати аргументованим.

Розвиток мови слів не усунуло з арсеналу мислення його більш ранніх форм. І сучасна людина може без слів усвідомлювати мотиви, які спонукають його говорити, ситуативні умови спілкування і лише потім звернутися до мови для матеріалізації формульованого повідомлення. За допомогою жестів, міміки та інших несловесних засобів часто передаються спонукання, питання, твердження, заперечення і деякі інші смисли. Вербальна, словесна частина висловлювання накладається на що передуює їй невербальну частину.

Дослідження сучасних психологів дають підставу вважати, що на основі словесного мислення розвиваються більш економні і швидкісні форми мислення, що використовують символи, прийняті в природничих науках.

А. Ейнштейн писав: «Слова або мова, як вони пишуться або вимовляються, не грають ніякої ролі в моєму механізмі мислення. Психологічні реальності, службовці елементами мислення, – це деякі знаки або більш ясні образи, які можуть бути за бажанням відтворені і комбіновані. Звичайні і загальноприйняті слова з працею підбираються лише на наступній стадії, коли згадана асоціативна гра досить усталилася і може бути відтворена за бажанням». Думка досягає завершення, стане повноцінною, дійсним

практичним свідомістю, лише долучившись до узагальненого досвіду народу, увійшовши в його систему, що можливо тільки через поняття. Чисто суб'єктивна, що коливається, інтуїтивна розумова структура повинна перейти в соціально відпрацьовану, чітку, логічну структуру, тобто в логічний зв'язок понять, що можливо тільки за допомогою знаків. Навіть Ейнштейн, ясніше інших усвідомив незнакові характер початкового етапу своєї думки, зазначив, що невизначена гра образів в його свідомості спрямовується, в кінцевому рахунку, до ряду логічно пов'язаних понять. Для завершення освіти думки необхідна заміна невизначеною, суб'єктивною, інтуїтивною структурою її певної комунікативної структурою, основним компонентом якої виступає слово. Мова перетворює індивідуальне мислення в суспільну свідомість. Мова перетворює суб'єктивно-інтуїтивну структуру мислення в структуру комунікативну.

Мовне оформлення думки необхідно людині не тільки тоді, коли вона хоче передати її будь-кому, але й тоді, коли вона мислить про себе. Це підтверджено дослідженнями психологів. Мислення про себе отримало назву внутрішнього мовлення, що є основним механізмом мислення.

Внутрішнє мовлення, за Л. Виготським, є особливим явищем і відрізняється від зовнішнього не тільки відсутністю проголошення вголос, але і своєю структурою.

Без внутрішнього мовлення не відбувається осмислення й запам'ятовування інформації. Внутрішнє мовлення забезпечує більш швидке протікання розумового процесу, ніж звукове.

Внутрішнє мовлення, як показують експериментальні дослідження, підкріплюється непомітними на око артикуляційними рухами.

В ході внутрішнього мовлення мозок посиляє в мовний апарат нервові імпульси. Це підтверджується неможливістю вести у внутрішній мові одночасно два або більше розумових дії, наприклад, слухати лекцію і повторювати по себе вірш. Разом із тим психолінгвісти встановили, що рух органів мови, обов'язкове при підборі слів, не обов'язково при виборі граматичної схеми висловлювання, яка виникає миттєво як єдине ціле.

Внутрішнє мовлення – це результат і перетворене досягнення звичного природного звукового мовлення. Мислення за допомогою мовних засобів не може з'явитися раніше, ніж дитина опанує звукове мовлення.

Ноам Хомський, проте, вважав, що існують вроджені структури, які забезпечують людині володіння мовою.

Властивості внутрішнього мовлення:

а) скорочена, фрагментарна структура: мислячи про себе, людина наділяє в слово не всі елементи думки, а тільки основні, що визначають;

б) концентровано предикатний характер: оскільки основним елементом думки є предикат, то саме він оформляється словом у внутрішній мові;

в) набуття внутрішньою формою чисто суб'єктивного сенсу при відображенні особистого досвіду людини.

Отже, мислення існує в декількох формах одночасно: наочному, просторовому і словесному.

В їх взаємодії породжується висловлювання.

Спочатку виникає попередня схема або програма висловлювання, що включає послідовне розгортання етапів викладу.

Реалізація цієї програми протікає творчо.

Хто говорить, перевіряє, чи так він вибрав мовну одиницю, чи відповідає вона виражається думки, чи не варто її замінити.

Структура мисленнєво-мовленнєвого акту (за О.Леонтьєвим):

Мотив

Думка (мовленнєва інтенція)

внутрішнє програмування

лексичне розгортання

граматичне конструювання

моторна реалізація

зовнішня мова

Конкретні зв'язки мови і мислення на всіх етапах мовного мислення координуються лівим і правим півкулею головного мозку. Залежно від специфіки розумової діяльності людини його мислення може протікати в різних зонах кори головного мозку. Так, наявність у мозку різних мовних зон забезпечує існування в свідомості людини думок, здатних втілюватися у вербальній формі, тоді як думки, засновані на поєднанні нейронів інших зон мозку, можуть виражатися не в вербальній формі (наприклад, комбінації фарб у художників, музичних звуків у композиторів, математичних знаків у математиків і т.д.). Кора головного мозку являє собою покрити звивинами і борознами поверхню, що складається з двох півкуль; правого і лівого, функціональна діяльність яких диференційована. З правим півкулею пов'язане чуттєво-образне, конкретне мислення, а з лівим, де розташовані мовні зони, – абстрактне мислення. Зона Брока, що знаходиться в задньому відділі нижньої лобової звивини, керує усім мовленням людини. Зона Верніке розташована в першій скроневої звивині і пов'язана з розумінням усного мовлення. Тім'яно-потилична частина лівої півкулі управляє логіко-граматичними зв'язками мови. Керівництво всіма ділянками мозку, як мовними, так і немовних, здійснюється лобовими частками, на які припадає близько трьох чвертей усього обсягу головного мозку. Крім цього лобові частки виконують функцію навчання, в них відбувається також інтелектуальна робота, що носить творчий характер.

Локалізація мовних зон у лівій стороні великих півкуль головного мозку, з одного боку, може свідчити про наявність специфічно мовного мислення, а з іншого – вказує на постійно існуючий зв'язок між мовною діяльністю людини і всіма іншими видами його розумової діяльності. Цілком ймовірно, що площа перетину мови і мислення неоднакова у різних людей і залежить від специфіки їх інтелектуальної діяльності: у письменників, журналістів, філологів площа перетину мови і мислення більше, ніж у композиторів, шахістів, математиків, конструкторів, що оперують у своїй діяльності немовних знаками. Таким чином, будова мозку свідчить про нерозривний зв'язок трудової, розумової та мовленнєвої діяльності людини.

Питання про мову як засіб абстрактного мислення ускладнюється тим, що при єдності логічної системи мислення у всіх народів системи значень в різних мовах істотно розрізняються між собою. На підставі цього послідовники В.фон Гумбольдта намагаються довести, що в семантичних системах мов відображаються різні системи понять. У більш широкому плані ця проблема зводиться до питання про активну роль мови в процесі пізнання навколишнього світу.